

KATARZYNA ŚLIWAK

DZIAŁANIA OŚWIATOWE
URZĘDU OŚWIATY GENERAŁA HALLERA
W RZĄDZIE NA UCHODŹSTWIE W LATACH 1939-1941
WE WSPOMNIENIACH BISKUPA JÓZEFA GAWLINY

Funkcjonowanie struktur polskiej administracji, oświaty, władz kościelnych po wybuchu II wojny światowej było szczątkowe poprzez ograniczenia wprowadzane przez nazistów oraz Sowieców. Polacy, a w szczególności reprezentanci wojska, władz politycznych, kościelnych, inteligencji oraz ludność cywilna, wyjechali z kraju po ataku ZSRR 17 września 1939 r. do Rumunii, Węgier, na Łotwę oraz Litwę¹. Dla sporej liczby uchodźców kraje te stanowiły tylko pierwszy etap na trudnym szlaku wojennym do Francji (emigracja wojskowa), jednak część z nich (głównie emigranci cywilni) zdecydowała się albo pozostać w Rumunii², albo postanowiła udać się przez Turcję do krajów Bliskiego Wschodu.

Podobny los spotkał abp. Józefa Gawlinę, nazwanego przez papieża Jana Pawła II biskupem tułaczem. W okresie II RP pełnił różne funkcje w administracji kościelnej, jedną z ważniejszych była funkcja biskupa polowego Wojska Polskiego. Podczas II wojny światowej znalazł się w krajach takich jak: Rumunia, Włochy, Francja, Wielka Brytania, ZSRR, Iran, USA³. Bp Gawlina brał czynny udział

¹ P. ŁOSSOWSKI. *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*. Warszawa 1982 s. 194.

² Uchodźcy w Rumunii bardzo szybko zaczęli organizować życie kulturalno-oświatowe. Zob. A. VETULANI. *Poza płomieniami wojny*. Warszawa 1976 s. 8-10.

³ A. JASKUŁA. *Biskup polowy Wojska Polskiego Józef Feliks Gawlina (1892-1964)*. „Biuletyn wojskowej służby archiwalnej” 29:2007 s. 296.

w życiu politycznym uchodźstwa polskiego, znał głównych emigracyjnych decydentów (prezydenta Władysława Raczkiewicza, premiera Władysława Sikorskiego, gen. Józefa Hallera, ks. Kaczyńskiego – późniejszego ministra Wyznań i Oświecenia Publicznego), komentował ich decyzje polityczne. Był dobrze zorientowany w kwestiach dotyczących organizacji struktur oświaty polskiej we Francji, a później w Wielkiej Brytanii.

Na potrzeby referatu okres tworzenia się struktur przyszłego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w rządzie na uchodźstwie został ograniczony do r. 1941, kiedy to jeszcze funkcjonował Urząd gen. Hallera.

1. LOSY BISKUPA JÓZEFA GAWLINY NA POCZĄTKU DZIAŁAŃ WOJENNYCH A TWORZENIE STRUKTUR SZKOLNICTWA WE FRANCJI

Józef Gawlina podczas września 1939 r. wraz z uchodźcami dotarł na teren Rumunii, skąd udało mu się przedostać do Rzymu. Na audiencji u papieża Piusa XII otrzymał dalszą jurysdykcję biskupa polowego Polskich Sił Zbrojnych na uchodźstwie. Formalnie swoją funkcję zaczął pełnić już w październiku 1939 r., po przyjeździe do Paryża. Tak skomentował swoje przybycie do Francji:

Dnia 18 października przybyłem do Paryża i zamieszkałem u sióstr nazaretanek. [...] Złożyłem bezwzględnie wizyty p. Premierowi i ministrowi spraw wojskowych, gen. Władysławowi Sikorskiemu i wicepremierowi Stanisławowi Strońskiemu. Obaj uważali list kardynała Maglione w sprawie mej jurysdykcji za akt pierwszorzędnej wagi państwowej⁴.

Był szanowany wśród polityków, a jego zaangażowanie w pracę na uchodźstwie nie dotyczyło tylko tworzenia struktur kościelnych, lecz różnych działań politycznych oraz wojskowych. Zaufaniem darzył go gen. Sikorski, który mianował go zastępcą przewodniczącego zarządu Polskiego Czerwonego Krzyża podczas wojny⁵.

W skład nowego rządu powołanego we Francji weszli przedstawiciele czterech partii politycznych: Stronnictwa Narodowego (SN), Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL), Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) i Stronnictwa Pracy (SP), którzy stanowiska w poszczególnych resortach podzielili między siebie. Stronnictwo Pracy, które powstało dwa lata wcześniej w 1937 r. z połączenia Narodowej Partii Robotniczej i Chrześcijańskiej Demokracji, starało się przejąć stanowiska w nowo powstałym resorcie oświaty. Jedną z głównych postaci był Karol Popiel, ale

⁴ Józef Gawlina – wspomnienia. Oprac. J. Myszor. Katowice 2004 s. 159.

⁵ Zarządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 12 listopada 1939 r. w sprawie działalności stowarzyszenia Polski Czerwony Krzyż w czasie wojny. DzURP z 1 grudnia 1939 r. Angers nr 268-270 k. 1.

pozycję lidera zajmował gen. Haller – słynny twórca i dowódca Armii Polskiej we Francji z lat 1917-1919. Wszedł on do rządu powołanego przez gen. Sikorskiego jako minister bez teki. Przez prezydenta Raczkiewicza bp Gawlina został powołany na członka Rady Narodowej (znaleźli się w niej przedstawiciele SN, SL, PPS, SP), a swoją rolę w niej komentował tymi słowami:

Wyrażam swe zdanie, że przecież nie wiemy, czy te stare ugrupowania partyjne jeszcze odpowiadają dzisiejszej rzeczywistości w kraju. Może dziś wszystko jest nastawione pod punktem widzenia niepodległości. Rada to nie Sejm. Jest to raczej bractwo, zakon, gerusia, obowiązana do najlepszej rady bez względu na własną korzyść⁶.

We Francji jesienią 1939 r. nie podejmowano jeszcze poważnych decyzji w kwestii odtworzenia przedwojennego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a sprawami szkolnictwa i oświaty formalnie kierowało Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej. Wówczas podejrzewano, że wiosną 1940 r. Francja i Wielka Brytania zaatakują Trzecią Rzeszę i ją pokonają. Rząd na uchodźstwie w tamtym momencie miał znaczenie symboliczne. W niedługim odstępie czasu okazało się, iż wojna może potrwać dłużej, niż się wielu politykom początkowo wydawało, a powstanie resortu oświaty jest niezbędne. W tymże ministerstwie Popiel, lider SP, miał zostać mianowany podsekretarzem stanu, który będzie decydował o polityce oświatowej. Emigranci, politycy czuli tymczasowość takiego stanu rzeczy, który był spowodowany działaniami wojennymi, jednak mimo tego nie przyjęli tej nominacji z radością. Popiel był osobą, która nie posiadała odpowiedniego doświadczenia ani wiedzy, ani nie dysponowała kompetencjami w sprawowaniu nadzoru pedagogicznego. Jego opieka nad szkolnictwem polonijnym ograniczała się do spraw symbolicznych, a Polonia we Francji oczekiwała na powstanie pierwszej szkoły.

Kościół katolicki we Francji, a w szczególności przedstawiciel Polskiej Misji Katolickiej ks. Franciszek Cegiełka, usilnie popierał idee propagowaną przez Związek Nauczycielstwa Polskiego we Francji, którą było założenie polskiego gimnazjum. Przy wsparciu ojców palotynów szkoła miała zostać otwarta w Amiens w 1939 r., jednak w tych poczynaniach przeszkodził wybuch wojny. Postanowiono zmienić lokalizację szkoły na Paryż, a otwarcia dokonano na przełomie października i listopada 1939 r. Szkoła rozpoczęła działalność pod nazwą Gimnazjum i Liceum im. Cypriana Kamila Norwida. Początkowo uczęszczać do niej zaczęło 40 uczniów, jednak ta liczba w połowie następnego roku wzrosła do liczby ponad 400. Uczniowie pochodzili głównie ze środowisk wojskowych, inteligenckich, wraz z rodzicami opuścili kraj po klęsce września 1939 r. Gimnazjum było szkołą koedukacyjną, z czterema klasami gimnazjum oraz dwiema liceum. Program w nim

⁶ Józef Gawlina s. 168.

realizowany odpowiadał programowi szkoły w Polsce, w zakresie rozszerzonym uczniowie realizowali tylko język francuski. Ocenianie uczniów (na lekcjach czy podczas egzaminów maturalnych) odbywało się jednak według systemu oceniania stosowanego we Francji⁷. Pierwszą osobą, która kierowała szkołą był ks. Cegiełka. Przez bp. Gawlinę był charakteryzowany jako „[...] energiczny i inteligentny palotyn, nie zawsze zrównoważony”⁸. W grudniu 1939 r. został powołany na dyrektora przez rząd RP Kazimierz Fabierkiewicz. W związku z ewakuacją rządu RP i sporej części ludności do Wielkiej Brytanii szkoła musiała zaprzestać działań edukacyjnych. Jej odrodzenie nastąpiło po niedługim czasie (działała nadal pod tą samą nazwą) w mieście Villard-de-Lans, nieopodal Grenoble. Z kadry pracującej w Paryżu w nowym miejscu pracę podjęło tylko dwóch nauczycieli: Łukasiewicz i Gerhard. Szkoła do 1942 r. była finansowo wspierana przez rząd RP w Londynie oraz Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji⁹. Zapisala się na kartach polskiej oświaty i historii wychowania jako jedyna polska placówka oświatowa działająca podczas II wojny światowej. Nauczyciele oraz uczniowie, absolwenci z nią związani odnosili z jednej strony szereg sukcesów naukowych, z drugiej byli narażeni na represje ze strony okupanta¹⁰.

2. JÓZEF GAWLINA W WIELKIEJ BRYTANII A DZIAŁALNOŚĆ URZĘDU SZKOLNEGO GENERAŁA HALLERA W LATACH 1940-1941

W Wielkiej Brytanii, oprócz Londynu, gdzie ewakuowano władze polskie na uchodźstwie po klęsce Francji, największe skupiska polonijne mieściły się w Liverpoolu, Sheffield, Manchesterze. Władze i przedstawiciele dyplomatyczni przez długi czas nie zaliczały stworzenia sieci placówek oświatowych do priorytetów. Początkowo działalność oświatowa kierowana była przez pracowników poselstwa oraz konsulatu, a także Polskiej Misji Katolickiej. W Londynie ośrodkiem polskości był kościół przy Devonian Road, gdzie zamieszkał bp Gawlina¹¹.

Ewakuacja dotyczyła też polskich formacji wojskowych stacjonujących we Francji w liczbie ok. 28 tys. żołnierzy i oficerów¹². Jedynym z ważnych zadań rządu na uchodźstwie było znalezienie środków finansowych na uruchomienie szkół

⁷ Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN]: Liceum polskie w Paryżu sygn. 82. *Księga ocen* k. 1.

⁸ *Józef Gawlina* s. 162.

⁹ AAN: Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji sygn. 734. *Wstęp do inwentarza Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji* k. 1-2.

¹⁰ Zob. R. ŁEPKOWSKI. *Wolna Szkoła Polska w okupowanej Francji. Historia Gimnazjum i Liceum im. Cypriana Kamila Norwida w Villard-de-Lans 1940-1946*. Warszawa 1990.

¹¹ T. RADZIK. *Polska diaspora w Wielkiej Brytanii*. W: *Polska diaspora*. Red. A. Walaszek. Kraków 2001 s. 151.

¹² W. ROSZKOWSKI. *Historia Polski 1914-1993*. Warszawa 2004 s. 101.

polских dla tysięcy młodzieży i dzieci. Tylko niewielka część emigrantów mogła bez problemu podjąć naukę w szkołach czy na uczelniach brytyjskich, przede wszystkim z powodu nieznanomości języka angielskiego oraz braku środków materialnych.

Realizacja tego zadania rozpoczęła się dopiero po reorganizacji rządu, który gen. Sikorski stworzył na nowo po kryzysie gabinetowym w lipcu 1940 r. Początek działalności władz oświatowych na terenie Wielkiej Brytanii wiązał się z powołaniem do rządu gen. Hallera – ministra bez teki, dla którego przeznaczono ten resort¹³, ale bez wprowadzenia nazwy «ministerstwo»¹⁴. Oficjalnie posługiwano się nazwą Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych lub Urząd Wychowania Narodowego¹⁵.

Gen. Haller – minister bez teki w rządzie paryskim, wyjechał do USA w celu pozyskania poparcia Polonii amerykańskiej. Wrócił zza oceanu z przekonaniem, że uda mu się wprowadzić w życie swoje postulaty, dlatego był bardzo pewny siebie. Najciekawiej brzmiała jego deklaracja ideowa. Generał w swej wypowiedzi nawiązywał do dorobku Stanisława Konarskiego i Komisji Edukacji Narodowej, mocno podkreślał, że to będzie jego inspiracją w pracy¹⁶. Urząd kierowany przez gen. Hallera objął opiekę nad szkolnictwem polskim, średnim, powszechnym na obszarach, gdzie przebywali polscy emigranci. W zakresie szkolnictwa średniego oraz powszechnego musiał dbać o prowadzenie ewidencji liczby nauczycieli tychże szkół, współdziałać z władzami wojskowymi w kwestii dokształcania żołnierzy polskich oraz kadr oświatowych, opiekować się wydawnictwami edukacyjnymi, które przygotowywały materiały edukacyjne (podręczniki, lektury)¹⁷. Z czasem zakres kompetencji ulegał pewnym zmianom¹⁸.

Gen. Józef Haller początkowo zatrudniał sześć osób, które pracowały pod fachowym nadzorem Mariana Jedlickiego¹⁹, a Biuro składało się wówczas z trzech

¹³ Początkowo gen. Kazimierz Sosnkowski wspierał kandydaturę prof. Stanisława Kota, który ostatecznie miał objąć kierownictwo w Biurze dla Spraw Kultury. Zob. W. CHMIELEWSKI. *Działalność oświatowa Urzędu Ministra gen. Broni J. Hallera (VII 1940-IV 1941)*. „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2013 nr 3-4 s. 57.

¹⁴ Do tego momentu sprawy szkolnictwa powszechnego i średniego podlegały Ministerstwu Opieki Społecznej. Zob. M. HULAS. *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie IX 1939-VII 1943*. Warszawa 1996 s. 155.

¹⁵ Instytut Polski i Muzeum gen. Sikorskiego [dalej: IMPS]: Akta Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej: MWRiOP] A. 19. I./9. Wydział Ogólny. Sprawozdania za rok 1941 r. *Sprawozdanie z działalności Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych za rok 1941 k. 1*.

¹⁶ J. RABIŃSKI. *Stronictwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939-1945*. Lublin 2012 s. 286.

¹⁷ *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 V 1941 r. o utworzeniu Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych*. Art. 2. DzURP z 14 VI 1941 r. nr 3 s. 1.

¹⁸ IMPS: MWRiOP A. 19. I./7. Wydział Ogólny. *Sprawozdanie za okres VII 1940-VI 1941 r. k. 1*.

¹⁹ Marian Jedlicki (1899-1954) – historyk państwa i prawa, wykładowca w okresie międzywojennym na Uniwersytecie Poznańskim, w czasie wojny przebywał w Wielkiej Brytanii, gdzie od 1943 r. wykładał na polskim Wydziale Prawa w Oxfordzie; po wojnie powrócił do Poznania, gdzie

części: Wydziału ogólnego i wychowania narodowego, Wydziału oświaty i wyznań religijnych oraz Wydziału studiów i łączności ze szkolnictwem angielskim. 1 maja 1941 r. zmieniono nazwę resortu oświaty – od tego momentu był to Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych, a w jego ramach najważniejsze były dwa wydziały: Wydział Ogólny²⁰, którym kierował prof. Tadeusz Sulimirski²¹, oraz Wydział Szkolnictwa²² na czele z Franciszkiem Lenczowskim²³. Generał reorganizując strukturę, pokazał, iż był zwolennikiem prowadzenia współpracy między nauczycielami polskimi z Glasgow oraz Edynburga i ich kolegami z innych krajów (nie tylko Brytyjczykami), jak również Ministerstwami Oświaty Czechosłowacji, Jugosławii, Belgii, Holandii, Luksemburga oraz Francji²⁴.

3. PIERWSZE SZKOŁY POLONIJNE W WIELKIEJ BRYTANII W OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

W czerwcu 1940 r. władze otworzyły internat w londyńskiej dzielnicy Ealing, gdzie we wrześniu rozpoczęła działalność pierwsza szkoła polonijna na wychodźstwie w Wielkiej Brytanii. Gimnazjum i Liceum im. Juliusza Słowackiego było szkołą męską, której największe grono stanowili urlopowani żołnierze²⁵. Utworzono w nim cztery klasy – trzecią i czwartą klasę gimnazjum oraz pierwszą i drugą liceum. Początkowo uczęszczało do niej 74 uczniów. Na dyrektora został mianowany Dariusz Wiktor, który nadzorował pracę zespołu pedagogicznego w składzie ośmiu nauczycieli i dwóch wychowawców internatu (dr Bronisław Hager, prof. Eugeniusz Jarra, ks. mgr Henryk Misiak, Darren Mitchell, dr inż. Paweł Nowacki, prof. Stefan Ryżewski, dr Stanisław Seliga, Bernard Szuberlak, Józef Włodarczyk, dr Bronisław Kaprocki)²⁶.

kontynuował pracę naukową. Zob. H. IZDEBSKI. *Jedlicki Marian Zygmunt*. W: *Słownik historyków polskich*. Red. M. Prosińska-Jackl. Warszawa 2004 s. 205.

²⁰ IMPS: MWRiOP A. 19. I./9. Wydział Ogólny. *Sprawozdanie z działalności Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych za rok 1941* k. 1.

²¹ Tadeusz Sulimirski (1898-1983) – doktor prawa, historyk, archeolog, rotmistrz kawalerii Wojska Polskiego, sekretarz w resorcie edukacji w rządzie na uchodźstwie, rektor Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie w Londynie.

²² IMPS: MWRiOP A. 19. I./9. Wydział Ogólny. *Sprawozdanie z działalności Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych za rok 1941* k. 2.

²³ Franciszek Lenczowski został później mianowany na wicedyrektora Polskiego Ośrodka Szkolnego im. Stanisława Staszica w Glasgow, prezesa Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Szkół Średnich i Powszechnych. Zob. więcej T. RADZIK. *Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego za granicą w latach 1941-1991*. Lublin 1993 s. 46.

²⁴ S. AKSAMITEK. *Generał Józef Haller – zarys biografii politycznej*. Katowice 1989 s. 208-209.

²⁵ A. HARASIMOW. *Szkoła im. T. Kościuszki*. W: *W służbie oświaty. 50 lat Polskiej Macierzy Szkolnej*. Red. A. Podhorecka. Londyn 2003 s. 236.

²⁶ IMPS: MWRiOP A. 19. I./7. Wydział Ogólny. *Sprawozdanie za okres VII 1940-VI 1941* r. k. 7.

Szkoła już od początku stawiała sobie za główny cel odnoszenie sukcesów dydaktycznych, jak i wychowawczych. Zdawalność egzaminu maturalnego była wysoka (na 120 osób przystępujących do egzaminu pisemnego w części humanistycznej zdało 108, w części ustnej 23 osoby nie zdały)²⁷. W szkole prężnie działali harcerze i PCK. Pojawiali się tam z wizytacjami nie tylko gen. Haller, ale także premier gen. Sikorski czy prezydent RP Raczkiewicz oraz bp Gawlina. Wspólne doroczne wizytacje w szkołach stały się swego rodzaju tradycją. Tworzyło to możliwość rozmów generała z prezydentem RP, które dotyczyły m.in. kwestii tak szczegółowych, jak przebieg ewakuacji gimnazjum polskiego z Londynu do Szkocji czy nawet wybór delegata na kongres nauczycielski²⁸. Z czasem jednak, po wystąpieniu np. Gawliny, w którym skrytykował idee tworzenia armii polskiej w ZSRR, gen. Sikorski nie był zadowolony z tych wspólnych wizyt, a w liście do bp. Gawliny napisał, iż:

[...] stwierdza brak należytego zainteresowania się ze strony Biskupstwa polowego żołnierzami polskimi, tym szkodliwszy, że Armia polska przeżywa jeden z najkrytyczniejszych okresów²⁹.

Był przekonany, iż łączenie przez Gawlinę funkcji biskupa oraz członka Rady Narodowej, gdzie przewodniczył Komisji dla Spraw Zagranicznych, może wpłynąć na jego działalność duszpasterską. Podczas spotkania biskupa z prezydentem Raczkiewiczem, w czasie którego zaplanowano kolejne objazdy nie tylko po szkołach, ale i obozach, oraz nawiązanie kontaktów z kościołem katolickim w Anglii, biskup podziękował za wsparcie w tych nieporozumieniach z gen. Sikorskim, które wynikały z tego, iż funkcję kapelana wojskowego pełnił znany wcześniej Gawlinie ks. Kaczyński³⁰.

Wobec nasilenia bombardowania brytyjskiej stolicy, zaczęto przenosić szkoły poza Londyn – najczęściej do Szkocji, gdzie stacjonował I Korpus Polski. Ze względów bezpieczeństwa Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Marii Skłodowskiej-Curie, w którym było wówczas ok. 50 uczennic, przeniesiono do Scone Palace pod Perth. Kadra szkoły składała się z dyrektora (M. Pawłowski), 10 nauczycieli, 2 wychowawców internatu, lekarza (Maria Litawska, prof. Eugeniusz Jarra, Jadwiga Wyszogrodzka, Ignacy Wieniewski, James Robertson, John Watt, Władysław Stachnik, Roman Bakun, Anne Fraser, Irena Górską, Władysław Jędrał,

²⁷ IMPS: MWRiOP A. 19. I./4. Wydział Szkolnictwa. *Korespondencja w sprawie kursów maturalnych i innych egzaminów* k. 8-9.

²⁸ *Notka z dnia 15 I 1941 r. W: Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939-1947. T. 1. Red. J. Piotrowski. Wrocław 2004 s. 300.*

²⁹ *Józef Gawlina* s. 190.

³⁰ *Notka z dnia 2 października 1940 r. W: Dzienniki czynności Prezydenta RP* s. 250.

Marian Jędral, dr Joanna Zakrzewska)³¹. Przyszłą pracę młodzieży żeńskiej wyobrażano sobie bardzo tradycyjnie. Uczono dziewczęta m.in. księgowości, szycia, robótek ręcznych, introligatorstwa, pisania na maszynie³². Pierwszy egzamin dojrzałości zdały wszystkie uczennice. W szkole działał samorząd, świetlica, sodalicja mariańska, biblioteka, kółka przedmiotowe, chór szkolny oraz kino³³.

W Wielkiej Brytanii położono nacisk na kształcenie zawodowe, którego rozwój wiązał się z powołaniem do istnienia w 1941 r. Ośrodka Kształcenia Handlowego w Glasgow – wraz z gimnazjum kupieckim, liceum handlowym oraz kursami korespondencyjnymi. Dużą rolę zaczęto przywiązywać do edukacji najmłodszych, bowiem dla dzieci i młodzieży polskiej uczących się w szkołach brytyjskich organizowano tzw. komplety doksztalające z przedmiotów ojczystych³⁴.

Kwestia finansowania zadań edukacyjnych pozostała w gestii rządu i stanowiła wielokrotnie problem w czasie uchwalania budżetu. Początkowo w 1941 r. ze środków budżetowych Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych otrzymał niewielkie środki³⁵. W budżecie na r. 1942 wysokość środków przeznaczonych na oświatę na emigracji została znacznie zwiększona i rosła dynamicznie z roku na rok. W 1942 r. opiewała na 67 326 F, a w 1943 r. sięgała już 295 090 F. Związane to było z exodusem ludności polskiej z ZSRR i koniecznością uruchomienia szkolnictwa dla nowych uchodźców, którzy znaleźli się pod opieką rządu w Londynie. Same tylko wydatki na szkoły średnie i powszechne wyniosły wówczas 54 820 funtów³⁶.

Wraz z wydatkami i skalą działalności urzędu rosło jego polityczne znaczenie. Dotychczasowe kierowanie edukacją przybierało coraz bardziej na znaczeniu. W tym momencie pojawiły się pierwsze poważne problemy polityczne, za które Haller ponosił odpowiedzialność, a które zostały mu wytknięte na forum Rady Narodowej. Miał w jej gronie przeciwników, choćby ze względu na wielokrotnie akcentowane przekonanie dotyczące wychowania religijnego. Część działaczy PPS nie podzielała tego poglądu, ze względu na małą jego wagę w ich mniemaniu. Urząd zaangażował się w prace, z których wynikało, że trzeba będzie w wyzwolonym kraju zasadniczo rozbudować resort edukacji. Planowano m.in. odbudowę polskich placówek oświatowych na Ziemiach Zachodnich, gdzie, jak zakładano, po wojnie będzie szczególnie potrzebna zwiększenia godzin nauki języka polskie-

³¹ IMPS: MWRiOP A.19. I./6. Wydział Szkolnictwa. Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. M. Skłodowskiej-Curie w Scone Palace. *Sprawy personalne* k. 7.

³² IMPS: MWRiOP A. 19. I./7. Wydział Ogólny. *Sprawozdanie za okres VII 1940-VI 1941 r.* k. 8.

³³ IMPS: MWRiOP A.19. I./6. Wydział Szkolnictwa. Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. M. Skłodowskiej-Curie w Scone Palace. *Sprawy uczniowskie* k. 4-6.

³⁴ T. RADZIK. *Spółeczność polska w Wielkiej Brytanii*. W: *Polonia w Europie*. Red. B. Szydłowska-Cegłowa. Poznań 1992 s. 457.

³⁵ *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 V 1941 r. o wydatkach i dochodach państwowych na okres od 1 I do 31 XII 1941 r.* DzURP z 14 VI 1941 r. nr 3 s. 10.

³⁶ *Budżet na rok 1942*. DzURP z 1942 r. nr 1 s. 7-9.

go, historii i geografii. Dla sprostania tym potrzebom zorganizowano m.in. kurs nauczycielski w Edynburgu i specjalny kurs dla przyszłych inspektorów oświaty³⁷. Im więcej realnych decyzji spoczywało w rękach generała, tym bardziej narażał się swoim przeciwnikom (m.in. ks. Kaczyńskiemu). Każde jego potknięcie przedstawiano w dyskusjach politycznych jako wynik niekompetencji, zaawansowanego wieku bądź po prostu braku podstawowych umiejętności politycznych. Co gorsza, do przeciwników z innych stronnictw dołączyli niektórzy wybitni działacze Stronnictwa Pracy. Największe znaczenie miała w tym przypadku gra polityczna podjęta przez znanego członka Rady Narodowej ks. Kaczyńskiego. Ten wpływowy członek stronnictwa był jednocześnie w dobrych relacjach z premierem i prezydentem z racji pełnienia funkcji kapelana głowy państwa. Na forum Rady Narodowej podnosił konieczność „przeorganizowania” Urzędu i restytucji Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego. Prawdopodobnie już wówczas planował przejęcie kierowania ministerstwem. W tym czasie bp Gawlina mniej angażował się w sprawy emigracji w Wielkiej Brytanii, gdyż w 1941 r. otrzymał zezwolenie na wyjazd do ZSRR, a w podróż tą udał się z początkiem r. 1942³⁸.

ZAKOŃCZENIE

Bp Gawlina był postacią, której działania dla Polonii były widoczne w czasie II wojny światowej w wielu krajach. Nie był osobą duchowną, której pełnienie swojej funkcji uniemożliwione zostało przez okupację niemiecką oraz sowiecką. Udało mu się dotrzeć do Francji, gdzie miał możliwość rozmowy z gen. Sikorskim – premierem rządu emigracyjnego, oraz uczestnictwa w posiedzeniach Rady Narodowej. Sprawy oświaty polskiej nie były mu obce. We Francji spotykał się z ks. Cegiłką – organizatorem Gimnazjum i Liceum im. Cypriana Kamila Norwida. Po przeniesieniu siedziby rządu emigracyjnego w Londynie jego stosunki z prezydentem Raczkiewiczem, gen. Hallerem, początkowo gen. Sikorskim były poprawne. Brali oni wspólnie udział w różnego rodzaju wizytacjach i uroczystościach szkolnych oraz obozowych. Te relacje pewnie były dalej zachowane, jednak wiele zmieniło się po pojawieniu się w Londynie ks. Kaczyńskiego, który przejawiał chęci objęcia po gen. Hallerze resortu oświaty. Miał on pośredni wpływ na nieporozumienia na linii bp Gawlina – gen. Sikorski. Najważniejszym zarzewiem konfliktu była początkowo negatywna opinia biskupa o tworzeniu Armii Andersa w ZSRR. Na skutek podpisania układu Sikorski – Majski stało się to faktem, a bp Gawlina udał się do ZSRR, gdzie wraz z żołnierzami i ludnością cywilną przemierzył szlak Armii Andersa. W historii polskiej emigracji XX w. słusznie

³⁷ IMPS: MWRiOP A. 19. III./39. Wyższe kursy nauczycielskie. *Pismo w sprawie kursów* k. 1-2.

³⁸ *Józef Gawlina* s. 198.

nazwany był biskupem tułaczem, ze względu na ilość krajów, jakie przemierzył podczas działań wojennych.

EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE OFFICE OF EDUCATION GEN. HALLER
IN THE GOVERNMENT IN EXILE IN THE YEARS 1939-1941
IN THE MEMORIES OF BISHOP JOSEPH GAWLINA

S u m m a r y

This article presents the activities of the Office of Education gen. Haller in the government in exile in France and the UK in the years 1939-1941. The beginnings of the formation of the Polish education are not illustrated only based on the archives of the Polish Institute and Museum Gen. Sikorski in London and the State Archives in Warsaw, but also memories of Bishop Joseph Gawlina, Polish priest, who was acting as a field bishop of the Polish Army in England. This person is common as an observer of the most important events, he is respected by most politicians in exile: President Władysław Raczkiewicz and general Sikorski.

Słowa kluczowe: biskup Józef Gawlina, Urząd Oświaty, emigracja, Wielka Brytania, szkolnictwo polonijne.

Key words: bishop Joseph Gawlina, Office of Education, emigration, Great Britain, Polish education.